UDK 323.1](497.6=163.4*3) "1878/1918"
94(497.6) "1878/1918"
DOI 10.26340/muallim.v27i107.2247

ULAZAK BOŠNJAKA MUSLIMANA U ZAPADNU CIVILIZACIJU: Obrazovni i intelektualni aspekt[1]

Enes KARIĆ

Sažetak: U nauci je pretežno prihvaćeno da je 1878. godina bila prekretno ili, ko više voli reći prevratno, vrijeme za Bošnjake kad je posrijedi njihov ulazak u zapadnu civilizaciju. Da bi započeli i potom ostvarili stupanje u orbitu zapadne civilizacije, Bošnjaci su se od 1878. do 1918. angažirali, ili ih je Austro-Ugarska angažirala, na nekoliko područja:

A) Uz sponzorstvo Austro-Ugarske Carevine osnovali su samostalnu Islamsku zajednicu 17. oktobra 1882. godine kao instituciju koja je očitovanju islamske vjere i bošnjačkom identitetu davala izraze savremenog subjektiviteta, kao i priznanje sekularnih "regija društva", u skladu s modernim evropskim obrascima koji su tada nastupali. Institucija Islamske zajednice je, u vrijeme Austro-Ugarske, inicijalno doprinijela intelektualnim i obrazovnim profiliranjima Bošnjaka.

B) U skladu s tadašnjim okolnostima i potrebama, došlo je do kulturalnih preobražaja, Bošnjaci su prihvatili pisma latinicu i ćirilicu, razvili su intelektualne i obrazovne projekte i izvan Islamske zajednice, pokrenuli mnoge moderne projekte u prosvjeti i kulturi, tako su na svoj način usvojili nastupajuće tokove modernosti kroz osnivanje velikog broja čitaonica, klubova i redakcija časopisa i listova. Domalo kasnije, Bošnjaci su pristupili osnivanju političkih stranaka.

C) U redovima Bošnjaka javlja se, postupno ali uporno, evropska (zapadno) obrazovana inteligencija, školovana u Beču, Gracu, Budimpešti, Zagrebu. Jednako tako, Bošnjaci sarađuju s austrougarskim vlastima u osnivanju reformiranih obrazovnih institucija i prosvjetnih zavoda kao što je Učiteljska škola (1882) i Šerijatska sudačka škola (1887). Također se modernizira rad Darul-muallimina (1891–1892), gimnazija itd.

Ovaj esej sažeto prikazuje glavne ciljeve i protagoniste ova tri važna područja koja oslovljavaju ulazak Bošnjaka u zapadnu i evropsku civilizaciju.

Ključne riječi: *Islamska zajednica, modernost, Austro-Ugarska, školovanje, obrazovanje, školstvo, napredak*

Osnivanje Islamske zajednice 1882. godine. Očekivanja od Bošnjaka: Lojalnost Carevini i modernizi-ranje islamskih institucija

Bosanskohercegovački muslimani nisu bili iznimka u tome da im Austro-Ugarska utemeljuje i profilira Islamsku zajednicu kao uređenu vjersku hijerarhiju koja ima biti kompatibilna s općim ciljevima Carstva. Austro-Ugarska se u prvih nekoliko godina okupacije umiješala i u uređenje Katoličke i Pravoslavne zajednice u Bosni i Hercegovini, organizirala ih i dala im organizacijsku formu koja je odgovarala Carstvu. Robert J. Donia (2020) u svojoj knjizi *Islam pod dvoglavim orlom, Muslimani Bosne i Hercegovine 1878-1914.*, kaže: "Austrijske

[1] Esej u povodu 210. godina od rođenja prvog reisul-uleme Mustafe Hilmi-efendije Hadžiomerovića, pročitan na obilježavanju (tezkiretnami) ove godišnjice 7. septembra 2026. godine u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

vlasti su, također, željele reorganizirati odnose bosanskih vjerskih zajednica sa crkvenim ili političkim vlastima u drugim zemljama" (Donia, 2020:32). Kako tvrdi Donia (2020), Beč je prvo započeo rješavati stvari

> "sa pravoslavnom zajednicom. Austrijanci su 1879. godine pregovarali sa vaseljenskim patrijarhom (sa sjedištem u Istanbulu) i dobili razne koncesije koje su se našle u Patrijarhovoj deklaraciji marta 1880. godine. Prema tome, austrijski car je imao pravo imenovanja vladika i patrijarha. Austrijanci su imali i pravo da smijene vladike zbog neizvršavanja obaveza prema državi ili crkvi" (Donia, 2020:32–33).

Prema Robertu J. Doniji, došla je potom na red Katolička vjerska zajednica u Bosni i Hercegovini:

> "U 1880. godini austrijski diplomati su započeli pregovore sa Svetom stolicom da bi stekli jaču kontrolu u katoličkom vjerskom životu u Bosni. Oni su htjeli da buduće bosanske biskupe imenuje car, isto kao što je imenovao srpskopravoslavne vladike, analogno praksi u Monarhiji. (...) Pregovori su rezultirali Papinskom bulom 1881. godine, koja je udovoljila nekim, ali ne i svim austrijskim željama. Car je dobio pravo imenovati kandidate za razne biskupije [i dijeceze u Bosni i Hercegovini], isto pravo koje je imao u Monarhiji" (Donia, 2020: 33).

Dakako, Islamska zajednica, do čijeg će osnivanja doći 17. oktobra 1882. godine, bila je od posebnog interesa za Austro-Ugarsku.

Pred osvajanje i okupaciju Bosne i Hercegovine u ljeto 1878, austro-ugarske obavještajne službe imale su pouzdane informacije ko su među tadašnjom ulemom, kadijama i muftijama bili ljudi ili kadrovi koji se neće suprotstavljati, pogotovo ne oružanom borbom, zauzimanju i okupiranju Bosne i Hercegovine od strane Habsburškog Carstva, niti će kasnije podsticati muslimanski narod na ustanak i vršiti agitaciju protiv nove carevine. Drugim riječima, Austro-Ugarskoj su vrlo rano bili poznati potencijalni "austrofili" među ulemom u Bosni i Hercegovini.

Neposredno po okupaciji Bosne i Hercegovine, austrougarske vlasti su tretirale muftiju Huseina Nura Hafizovića (rođen u Rogatici oko 1850, umro 1921) za vjerskog predstavnika bosanskohercegovačkih muslimana. Kada je 17. oktobra 1882. godine nova carevina imenovala Rijaset Islamske zajednice (Durmišević, 2002:101–109), carskim dekretom imenovan je Mustafa Hilmi-efendija Hadžiomerović[2] za prvog reisul-ulemu. U isto vrijeme austrougarske vlasti imenovale su četvericu članova Ulema-medžlisa: Hasan-ef. Pozderca, Mehmeda Nezir-ef. Škaljića, Nur-ef. Hafizovića i Husein-ef. Ibrahimovića. Ovi ljudi su bili prvi saradnici reisul-uleme. Kako kaže Enes Durmišević: "Ovo najviše tijelo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, nazvano je Rijaset" (Durmišević, 2002:114).

Ogroman broj učeno napisanih knjiga o statusu Bosne i Hercegovine pod austrougarskom vlašću svjedoči da su postojale tri najvažnije zadaće novoosnovane Islamske zajednice.

Prvo, Islamska zajednica (u tekstu dalje IZ) je naglašeno iskazivala lojalnost Austro-Ugarskoj Carevini kako same hijerarhije IZ, tako i Bošnjaka kao naroda.

Drugo, IZ je, posredno ili neposredno, ohrabrivala procese moderniziranja i dinamiziranja vjerskog života muslimana po obrascu odvajanja vjerskih institucija od razuđenih sfera države. Smatralo se da to pospješuje progres ili napredak muslimana. Iz literature se vidi da se novoosnovani Rijaset IZ, koji je svečano ustoličen u velikoj sali Konaka u Sarajevu, 15. decembra 1882. godine (Durmišević, 2002:113), našao pred zadaćom opravdavanja mogućnosti vjerskog življenja muslimana pod nemuslimanskom vlašću i u neislamskoj državi, tj. pod vlašću kršćanskog cara.

Treće, važna zadaća IZ je bila i u tome da se u svome djelovanju postupno odvoji, kao i da odvoji svoje vjerništvo, od Osmanske Carevine te da svoju duhovnu vezanost za nju (naprimjer spominjanje halife/sultana na džumama petkom) shvati kao jednu formalnost, a i ona će za nekoliko decenija posve prestati.

U Izjavi "Bosansko i Hercegovačkog pučanstva Muhamedanskog vjeroštovja Njegovom Veličanstvu Franji Josipu I Apostolskom Caru i Kralju Austro-Ugarske Samovlade", koja je datirana 4. novembra 1878, čijem koncipiranju je uveliko pomogao fra Grga Martić (1822–1905), u jednom odlomku pedeset i osam muslimanskih predstavnika svojim potpisima na ovoj izjavi traže od cara Franje Josipa Prvog osnivanje IZ kao neovisne od Carigrada. Potpisnici kažu:

> "...prosimo da se Vaše C. Kr. Veličanstvo milostivo zauzme izposlovati kako bi Bošnjaci i Hercegovci Islamske vjere mogli imati iz naše sredine dostojnog glavara i upravitelja, od Carigradskog Šeh-ul-Islama posve nezavisna..." (Martić, 1906:109).

Ovim je IZ, svojim unutarnjim organiziranjem, i sama prihvatala evropski koncipirane obrasce civilne kohabitacije vjerskih zajednica sa sekularnom državom, kakva je Austro-Ugarska Carevina *de facto* bila, iako s većinskim katoličkim stanovništvom. U prvih dvadeset godina austrougarske okupacije, IZ je odigrala važnu ulogu u prekomponiranju samog pogleda na islam: naime, islam prestaje biti tumačen kao državna ideologija (što je, barem *de jure*, bio za vrijeme Osmanske Carevine), islam se sada tumači kao vjera, tradicija, kultura, civilizacija. Tome ćemo se u ovom eseju još vratiti.

---

[2] Ime prvog reisul-uleme u literaturi koja se bavi Bosnom i Hercegovinom u doba austrougarske okupacije piše se različito: Hadži Hilmi Omerović (Durmišević, 2002:111), Hilmi Omerović (Donia, 2020:35), Mustafa Hilmi Hadžiomerović (Imamović, 1998:365), Mustafa Hilmi-efendija Hadžiomerović (Mehmedović, 2018:193–194).

Reisul-ulema Mustafa Hilmi-ef. Hadžiomerović i članovi Ulema-medžlisa pozitivno su odgovorili na ova tri spomenuta zahtjeva koji su se prećutno ili otvoreno postavljali pred bosanskohercegovačke muslimane u prvim godinama nakon 1878. godine. To se vidi po suprotstavljanju mnogih predstavnika uleme bliske Rijasetu takozvanoj hidžri (iseljavanju) Bošnjaka na preostale teritorije Osmanske Carevine. U svome opiranju takvim propagiranjima hidžre, rukovodstvo Islamske zajednice je smatralo da je *convivencia* muslimana sa sekularnom državom posve moguća i da nije protivna islamu. Napredak naroda može se ostvariti i življenjem u Austro-Ugarskoj. Također, reis Hadžiomerović je imao pozitivan stav o Zakonu o regrutaciji u austrougarsku vojsku (*Wehrgesetz*) od 1881/1882. godine pa dalje, čime se, također, priznalo da muslimani regruti ne krše svoju vjeru ako služe u vojsci sekularne carevine koja je većinski kršćanska (katolička). Jednako tako je važno spomenuti da se, u periodu od deset godina, IZ navikla da politički predstavnici bosanskohercegovačkih muslimana budu Bošnjaci koji nisu, primarno, vjerski obrazovani. Gradonačelnici Sarajeva, kao i mnogih drugih gradova u Bosni i Hercegovini, često su bili novostasala, ili selektirana, begovska (i redovito austrofilska!) elita: Mustaj-beg Fadipašić (1830–1892), Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1839–1902), Esad Kulović i drugi.

Posebno je važno ovdje istaći da je Rijaset IZ, sve od svoga osnivanja 17. oktobra 1882. godine, prećutno davao saglasnost da šerijatski sudovi u Bosni i Hercegovini svoje sudske djelatnosti reduciraju na lični status muslimana, poglavito na porodično i nasljedno pravo. Hana Younis (2023), u svome temeljito urađenom djelu *A Qadi in the Christian Empire*, meritorno je istražila i naučno opisala na koji način je i sama Austro-Ugarska, sa svoje strane, na mnogo načina osujećivala, pa i dezavuirala, rad šerijatskih sudova čak i na ovim reduciranim područjima. Tokom četiri desetljeća austrougarske vladavine, sudstvo je u Bosni i Hercegovini bilo uveliko sekularizirano.

Iako ne bez otpora konzervativnih pripadnika hodža i uleme, IZ je tokom prve dvije decenije austrougarske vladavine stekla relativno veliki broj obrazovanih ljudi i intelektualaca koji su prihvatili savremene poglede na islam kao vjeru, tradiciju, kulturu, civilizaciju. Smatralo se da oni takvim svojim angažmanom doprinose napretku Bošnjaka. Dijelove našeg eseja koji upravo slijede posvećujemo velikom broju intelektualaca Bošnjaka koji su ponijeli teret odgovornosti uključivanja ovog naroda u evropske i zapadne kulturne i civilizacijske sfere.

Nastanak i razvoj evropski obrazovane elite i zapadno profilirane inteligencije

Na ovim stranicama ne treba ponavljati to što je Jakub Dervić (2025) studiozno napisao i izložio u svome radu *Bošnjački studenti u Beču i njihov doprinos kulturnom preporodu i političkom organiziranju Bošnjaka početkom 20. stoljeća*. Na temelju ovog Dervićevog rada, i drugih djela koja kulturalno i historijski pokrivaju period austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini (1878–1918), potrebno je ukratko spomenuti one obrazovane ljude i intelektualce Bošnjake, koji su se školovali u Beču, Gracu, Pešti, Zagrebu..., a koji su dali zapažena djela, ili su djelovali na područjima kompatibilnim, ili zajedničkim, sa IZ od 1882. pa sve do tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća, a neki od njih i nakon 1945. godine.

Nesumnjivo je da su poseban utjecaj na formiranje bošnjačke intelektualne elite izvršili Safvet-beg Bašagić (1870–1934) i Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1839–1902), prvi tokom svoga dugogodišnjeg školovanja u Beču, od 1895. do 1900, potom u vrijeme svojih čestih studijskih boravaka u Beču, kao i Zagrebu, sve do odbrane doktorata na Univerzitetu u Beču, 1910. godine, dok se djelovanje drugog usredotočuje na ohrabrivanje velikog broja Bošnjaka studenata da studiraju u Beču, Gracu, Pešti, Zagrebu i drugim središtima Monarhije.

7I u evropskom kontekstu Bašagić je najpoznatiji đak i student Austro-Ugarske iz redova Bošnjaka. Philippe Gelez (2010) je u monografiji *Safvet-beg Bašagić (1870-1934), aux racines intellectuelles de la pensée nationale chez les musulmans de Bosnie-Herzégovine* [*Safvet-beg Bašagić (1870–1934): Intelektualni korijeni nacionalne misli muslimana Bosne i Hercegovine*], koja premaša osam stotina stranica, istražio život, djela, poglede i djelovanje Safvet-bega Bašagića. Gelez je pokazao obilje Bašagićevih prinosa kulturi, književnosti i obrazovanju u toj epohi. Philippe Gelez, Muhidin Džanko (2006), Lejla Gazić (2010) i drugi istražili su Bašagićevo djelo kojem se treba vraćati i kad je posrijedi austrougarski period.

S druge strane, austrofil Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak presudno je doprinio da se tradicija Bošnjaka muslimana u prvim decenijama austrougarske vlasti prenese u idiom savremenog bosanskog jezika i da se jedan njezin dio objavi na latinici. Djelo *Risalei-Ahlak* (*Poslanica o moralu*) smatra se prvim štampanim djelom na bosanskom i na latinici s islamskom tematikom u nas, objavljeno je 1883. godine. Druga dva važna Ljubušakova djela na bosanskom i na latinici su *Narodno blago* (dva sveska, 1887. i 1888), te *Istočno blago* (1896). Uz druga djela, Ljubušak je bio glavni pokretač novina *Bošnjak*, koje su izlazile na latinici od 1891. do 1909. godine. Kad se s Ljubušakova djela i djelovanja oprezno ukloni površinski sloj austrofilstva i politike, vidi se da je on korifej i utemeljitelj intelektualnih i naprednjačkih ili progresivnih predstavljanja islama u Bosni i Hercegovini krajem 19. stoljeća.

Elementarne, ali važne i dragocjene, podatke o stasanju bošnjačke inteligencije u doba austrougarske vladavine nalazimo u *Leksikonu bošnjačke uleme* Ahmeda Mehmedovića.

Formalni pregled ili listanje Mehmedovićevog *Leksikona* daje podatke o velikom broju Bošnjaka koji su se školovali ili bili na studijskim boravcima u Beču, Pešti, Gracu itd. Ovdje ukratko spominjemo samo one studente ili intelektualce koji su bili vezani za IZ, ili su svojim djelima posvjedočili svoju vezu s islamom kao vjerom, tradicijom, kulturom, civilizacijom. Tako se izdvaja ime Šukrije Alagića (1881–1936), koji je studirao orijentalistiku i arabistiku na Univerzitetu u Beču (Mehmedović, 2018:24–25), bavio se mnogim islamskim temama. Šukrija Alagić je na bosanski prevodio dijelove komentara *Al-Manār*[3] Muhammada 'Abduhūa (1849–1905), dok je njegov savremenik Alija Bulić (1876–1911) također studirao orijentalistiku i slavistiku na Univerzitetu u Beču, gdje je diplomirao 1905. godine (Mehmedović, 2018:73), a potom se u Bosni i Hercegovini istakao i na planu pisanja gramatike arapskog jezika (s Alijom Kadićem). Alagić i Bulić su ohrabrili i druge studente muslimane iz Bosne i Hercegovine da studiraju orijentalne nauke u Beču.

Studiranje u Beču privuklo je i potomke iz tradicionalnih muslimanskih porodica. Iz jedne tuzlanske tradicionalno orijentirane porodice Čokića spominje se Ibrahim Hakki Čokić (1871–1948), on je imao studijske boravke u Beču, također položio je profesorski ispit iz književnosti i arapskog jezika na Univerzitetu u Beču 1904. godine (Mehmedović, 2018:96). Uz ime Ibrahima Hakkija Čokića treba spomenuti i njegovog savremenika Muhameda Emina Dizdara (1880–1939), koji je kao alim imao povjerenje u obrazovne institucije u Beču. Naime, Dizdar je nakon 1907. u Beču položio profesorski ispit iz arapskog za razinu srednjih škola (Mehmedović, 2018:117). Dizdar je ostavio velikog traga u školstvu bosanskohercegovačkih muslimana, bio je i prvi rektor (dekan) Više islamske šerijatsko teološke škole (VIŠT) u Sarajevu (koja je radila od 1935/36. do 1945/46).

Osman Nuri Hadžić (1869–1937) studirao je pravne nauke na Univerzitetu u Beču (Mehmedović, 2018:181), diplomirao je pravo u Zagrebu 1899. godine. Zahvaljujući svome visokom obrazovanju koje je usavršio na nekoliko univerziteta Monarhije, Osman Nuri Hadžić je napisao zapažena djela, naprimjer *Muhammed a.s. i Kur'ān* (1931), *Islam i kultura* (1894) i druga.

Nadalje, šejh hafiz Kjazim-efendija Hadžimejlić (1888–1961) u drugoj deceniji 20. stoljeća boravio je u Beču i radio na prevođenju orijentalnih rukopisa na njemački jezik (Mehmedović, 2018:191). Sulejman-efendija Haznadarević (1889 – umro nakon 1937) bio je vojni imam u Beču do kraja Prvog svjetskog rata (Mehmedović, 2018:218). Već spominjani arabista Alija Kadić (1868–1928) položio je 1899. godine u Beču državni ispit (Mehmedović, 2018:257–258) za gimnazijskog profesora iz arapskog jezika, radio je u Gimnaziji u Mostaru, jedan je od utemeljitelja arabistike u Bosni i Hercegovini.

Na ovom mjestu u eseju treba spomenuti i sljedeće bošnjačke intelektualce koji su studirali ili službovali u Beču: Derviš M. Korkut (1888––1969), službovao kao vojni imam u Beču (Mehmedović, 2018:284–285), hafiz Abdulah-efendija Kurbegović (1873–1933), bio vojni imam u Beču u periodu 1904–1915. godine (Mehmedović, 2018:298), hafiz Ahmed-efendija Mehmedbašić (oko 1870–1942), u vrijeme Prvog svjetskog rata bio vojni imam u Beču (Mehmedović, 2018:321–322), te napokon Hifzi-efendija Muftić (1864–1903), koji je položio ispit iz arapskog jezika i književnosti 1897. na Univerzitetu u Beču (Mehmedović, 2018:334–335) i nakon toga radio kao profesor na Velikoj gimnaziji u Sarajevu.

Navođenjem ovih imena ni izdaleka nije iscrpljen popis bošnjačkih intelektualaca koji su se tokom tri potonje decenije austrougarske vladavine školovali u Beču ili drugim univerzitetskim središtima Monarhije.

Uloga studenata Bošnjaka u vrijeme austrougarske vladavine u razvoju novih izraza tradicije, nauke, književnosti i kulture bosanskohercegovačkih muslimana u kontekstima evropskih tradicija nauke, književnosti, obrazovanja i učenosti

Intelektualci Bošnjaka, koji su se školovali i naukovno stasali u doba austrougarske vladavine, ostvarili su uloge na mnogim područjima. Bili su reformatori i prosvjetitelji na mnogim islamskim i muslimanskim područjima života, bili su učitelji, profesori, pjesnici, pisci i književnici, istakli su se kao srednjoškolski profesori, pokretači novina i časopisa, autori istaknutih djela, drama, romana, bili su pisci udžbenika i gramatika, a neki od njih su ostvarili i svoje zapažene univerzitetske karijere.

Nekoliko je važnih planova gdje su bošnjački intelektualci, školovani u austrougarskom periodu, ostvarili svoje uloge.

Prvo, prevazilaženje konzervativizma u tradiciji, obrazovanju, kulturi. Iako se ne može reći da je u Bosni i Hercegovini tradicionalno muslimansko obrazovanje, posebno ono ulemansko, naglo prestalo s austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine, ipak se primjećuje da ono – u desetljećima koja dolaze nakon 1878. godine – jenjava, slabi i postepeno ustupa mjesto evropskim i zapadnim obrazovnim klišeima. Konzervativizam koji je vladao u bosanskohercegovačkim medresama tokom austrougarskog perioda, postupno je prevaziđen zahvaljujući, između ostalog, i našim bošnjačkim austrougarskim đacima i studentima koji su stasali u velike učitelje, profesore, književnike i intelektualce, po svemu kompetentne da usvoje i prerade evropske i zapadne obrasce u tradiciji, kulturi, školstvu i prosvjeti.

Na ovom planu su bile presudne one začetne prosvjetiteljske i reformatorske uloge Safvet-bega Bašagića i Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka. Obojica su ostali posebno

[3] O Šukriji Alagiću vidi šire: Dautović, 2008.

znameniti po osnivanju časopisa i listova. Ljubušak pokreće list *Bošnjak* 1891, dok Bašagić pokreće časopis *Behar* 1900. godine. Muhsin Rizvić (1930–1994) je u svome djelu *Behar, književnohistorijska monografija* (2000) pokazao kako je časopis *Behar*, usred austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovine, uspio da zatemelji, razvije i afirmira nove trendove u književnosti Bošnjaka, kao i da elaborira muslimanske tradicije u savremenim idiomima.

Redakcije *Bošnjaka* i *Behara* bile su, za svoje vrijeme, žarišta intelektualnih rasprava među najistaknutijim perima Bošnjaka. U krugovima koje su okupljali Ljubušak i Bašagić islam se tumačio kao vjera, tradicija kultura i civilizacija. Načelno, to je bilo umnogome kompatibilno s društveno poželjnim mišljenjem i nazorom o vjerama i religijama u Austro-Ugarskoj.

Drugo, nastanak autorefleksivnih djela o islamu, bosanskohercegovačkim muslimanima ili o Bosni i Hercegovini. Bašagićeva doktorska disertacija *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur* (*Bošnjaci i Hercegovci na polju orijentalne književnosti*)[4] može se smatrati prvom kulturnom poviješću Bošnjaka muslimana iz pera jednoga Bošnjaka. I djelo *Islam i kultura* (Zagreb, 1894) Osmana Nurija Hadžića, također istaknutog austrougarskog đaka, opravdano se može smatrati jednim od prvih djela od jednog Bošnjaka u kojima se o islamu raspravlja prema modernim i savremenim obrascima tadašnjeg evropskog konteksta. Kod Hadžića je vidljiv *kulturalni uklon* u tumačenju islama.

Treće, nastanak savremene književnosti na bosanskom jeziku koja se referira na bosanskohercegovačke muslimane. Osim Safvet-bega Bašagića (naprimjer drama *Pod Ozijom* /1905/, kojom se hodočasti jedan događaj iz historije Bosne), Abdurezak Hivzi Bjelevac (1886–1972), istaknuti autor i književnik koji se neko vrijeme školovao u Gracu za vrijeme Austro-Ugarske, napisao je vrijedne romane *Pod drugim suncem*[5] i *Minka.*[6] Bašagićeva i Bjelevčeva književna djela primjeri su koji ukazuju na desetke, pa i stotine, književnih djela koja su nastala za vrijeme austrougarskog perioda, ili su tim periodom inicirana i objavljena između dva svjetska rata.

Četvrto, utemeljivanje bosanskih jezičkih moda i idioma u tumačenju islama, islamskih i muslimanskih tema. Listovi i časopisi: *Bošnjak*, *Behar*, *Biser* i drugi, iz perioda Austro-Ugarske, posvjedočili su se kreativnim prinosima u profiliranju savremenog bosanskog jezika kao medija u kojem se piše o Kur'anu, islamu, muslimanima, Bosni i Hercegovini kao zemlji, povijesti, državi, kulturi. Bošnjački intelektualci koji su se školovali u vrijeme Austro-Ugarske dali su na ovom području velike prinose.

Peto, osavremenjivanje nastavnih procesa i udžbeničke literature. Austrougarski đaci među Bošnjacima su i na ovom području dali svoje zapažene prinose. Naprimjer, Šaćir Sikirić (1893–1966), koji je studirao orijentalistiku i u Budimpešti, ostavio je značajno djelo, između ostalog bio je koautor dvotomne *Gramatike arapskog jezika* (s Mehmedom Handžićem i Muhamedom Pašićem),[7] u kojoj je gramatička terminologija data osavremenjeno, često i u latinskom nazivlju. Jednako tako Šaćir Sikirić je – u svojim djelima u kojima je tumačio književnost na orijentalnim jezicima – koristio savremeno jezičko nazivlje. U ovom kontekstu važno je spomenuti još jednog Bošnjaka, austrougarskog studenta, Fehima Bajraktarevića (1889–1970), koji je studirao orijentalistiku i slavistiku na Univerzitetu u Beču. Bajraktarević je na tri važna područja orijentalistike (arabistika, turkologija i iranistika) dao djela napisana u savremenom naučnom idiomu.

Recimo na kraju da je teško oduživiti se austrougarskim studentima Bošnjacima (Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Safvet-beg Bašagić, Abdurezak Hivzi Bjelevac, Osman Nuri Hadžić, Šukrija Alagić, Alija Bulić, Alija Kadić, Šaćir Sikirić, Fehim Bajraktarević...) na svemu što su dali na poljima novih izraza naše tradicije, književnosti, historije, orijentalistike i mnogih naučnih disciplina.

---

[4] Vidi šire: Lejla Gazić, nav. djelo, str. 9.

[5] Abdurezak Hivzi Bjelevac, *Pod drugim suncem*, Mostar, 1914.

[6] Abdurezak Hivzi Bjelevac, *Minka: roman u tri dijela*, Sarajevo, 1917.

[7] Prvi svezak *Gramatike arapskog jezika* (autori: Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić i Mehmed Handžić), u izdanju Vakufske direkcije objavljen je u Sarajevu, 1936. Drugi dio *Gramatike arapskog jezika* (sintaksa sa rječnikom), objavljen je također od istog izdavača 1936. u Sarajevu.

Literatura

Bjelevac, Abdurezak Hivzi (1914). *Pod drugim suncem*. Mostar.

Bjelevac, Abdurezak Hivzi (1917). *Minka: roman u tri dijela*. Sarajevo.

Dautović, Ferid (2008). *Šukrija Alagić, život i djelo.* Sarajevo: El-Kalem.

Dervić, Jakub (2025). "Bošnjački studenti u Beču i njihov doprinos kulturnom preporodu i političkom organiziranju Bošnjaka početkom 20. stoljeća", *Novi Muallim*, XXVI, 104.

Donia, Robert J. (2020). *Islam pod dvoglavim orlom, Muslimani Bosne i Hercegovine 1878-1914*. Sarajevo: University Press.

Durmišević, Enes (2002). *Uspostava i pravni položaj Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 1882-1899.* Sarajevo: "Magistrat".

Džanko, Muhidin (2006). *Safvet-Beg Bašagić*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Gazić, Lejla (2010). *Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića*. Sarajevo: Orijentalni institut.

Gelez, Philippe (2010). *Safvet-beg Bašagić (1870-1934), aux racines intellectuelles de la pensée nationale chez les musulmans de Bosnie-Herzégovine*. Athénes.

Hadžić, Osman Nuri (1931). *Muhammed a.s. i Kur'ān: osvrt na historiju islamske kulture,* Beograd.

Hadžić, Osman Nuri (1894). *Islam i kultura*. Zagreb.

Imamović, Mustafa (1998). *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZK "Preporod".

Martić, fra Grga (1906). *Zapamćenja*. Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije.

Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.

Rizvić, Muhsin (2000). *Behar, književnohistorijska monografija*. Sarajevo: "Svjetlost".

Younis, Hana (2023). *A Qadi in the Christian Empire, The Staff and Work of the Sharia Courts In Bosnia and Herzegovina 1878-1914*. Sarajevo-Mostar: University of Sarajevo, Institute of History.

الملخص

انضمام المسلمين البوشناق إلى الحضارة الغربية – الجوانب التعليمية والفكرية

أنس كاريتش

من المسلَّم به عموما في الأوساط العلمية أن عام 1878 كان نقطة تحول، أو كما يفضل البعض وصفه، مرحلة ثورية، بالنسبة لمسلمي البوسنة (البوشناق) فيما يتعلق بانضمامهم إلى الحضارة الغربية. وحتى يبدأ البوشناق التحاقهم بمدار الحضارة الأوروبية، ومن ثم يحققوه، عملوا في الفترة بين عامي 1878-1918، بأنفسهم أو بتحريض من الإمبراطورية النمساوية المجرية، في ثلاثة مجالات مهمة.

فبرعاية الإمبراطورية النمساوية المجرية، أسسوا في 17 من أكتوبر عام 1882، مشيخة إسلامية مستقلة لتصبح المؤسسة التي منحت ممارسة الدين الإسلامي وهوية مسلمي البوسنة والهرسك، التعبير عن تحقيق الذات المعاصرة واعتراف "مناطق المجتمع" العلمانية، بما يتماشى مع النماذج الأوروبية الحديثة التي كانت تتشكل آنذاك. وقد كانت مؤسسة المشيخة الإسلامية، إبان الحكم النمساوي المجري، سباقة في تعزيز الملامح الفكرية والتعليمية لدي مسلمي البوسنة والهرسك.

وتماشيا مع الظروف والاحتياجات السائدة آنذاك، حدثت تحولات ثقافية، حيث اعتمد البوشناق الأبجديتين اللاتينية والسيريلية، وطوروا مشاريع فكرية وتعليمية خارج نطاق المشيخة الإسلامية، وأطلقوا العديد من المشاريع الحديثة في التعليم والثقافة، وبذلك تبنوا بطريقتهم الخاصة توجهات الحداثة الناشئة، من خلال إنشاء عدد كبير من قاعات المطالعة والأندية وهيئات تحرير المجلات والصحف. ولم تمض فترة طويلة، حتى بادر البوشناق إلى تأسيس الأحزاب السياسية.

وهكذا، بدأت تظهر في صفوف البوشناق تدريجيا وبثبات نخبة مثقفة متعلمة أوروبية (مستغربة)، تلقت تعليمها في فيينا وغراتس وبودابست وزغرب. وبنفس الزخم، راح البوشناق يتعاونون مع السلطات النمساوية المجرية في إنشاء المؤسسات والمعاهد التعليمية ضمن العملية الإصلاحية، مثل مدرسة المعلمين (1882) ومدرسة القضاء الشرعي (1887)، كما جرى تحديث عمل دار المعلمين (1892–1891)، والمدرسة ثانوية.

ويستعرض هذا المقال بإيجاز الأهداف الرئيسية والشخصيات المحورية في هذه المجالات الثلاثة المهمة التي أثّرت في انضمام البوشناق (مسلمي البوسنة والهرسك) إلى الحضارة الغربية والأوروبية.

الكلمات المفتاحية: المشيخة الإسلامية، الحداثة، النمسا والمجر، الالتحاق بالمدرسة، التعليم، النظام المدرسي، التقدم.

Abstract

THE ENTRY OF BOSNIAK MUSLIMS INTO WESTERN CIVILIZATION: EDUCATIONAL AND INTELLECTUAL ASPECTS

Enes Karić

The prevailing view in academic literature is that 1878 marked a turning point - or, as some would prefer to call it, a period of upheaval - for the Muslims of Bosnia and Herzegovina (Bosniaks) in terms of their entry into Western civilization. In order to begin and subsequently achieve integration into the orbit of Western civilization, between 1878 and 1918 Bosniaks became involved on their own initiative, or at the initiative of Austria-Hungary, in three distinct areas.

With the sponsorship of the Austro-Hungarian Empire, they established an autonomous Islamic Community on 17 October 1882, as an institution that provided contemporary forms of expression to the Islamic faith and the Bosnian-Herzegovinian Muslim identity, while also acknowledging the secular "spheres of society," in accordance with the modern European patterns that were emerging at the time. During the Austro-Hungarian period, the institution of the Islamic Community initially contributed to the intellectual and educational formation of Bosnia and Herzegovina's Muslims.

In accordance with the circumstances and needs of the time, cultural transformations took place. Bosniaks adopted both the Latin and Cyrillic scripts, developed intellectual and educational projects beyond the framework of the Islamic Community, and initiated numerous modern projects in education and culture. In this way, they adopted, in their own manner, the emerging currents of modernity through the establishment of a large number of reading rooms, clubs, and editorial offices of magazines and newspapers. Shortly thereafter, Bosniaks began establishing political parties.

Among the Bosniaks, a European (Western) educated intelligentsia gradually but persistently emerged, with many of them receiving their schooling in Vienna, Graz, Budapest, and Zagreb. At the same time, Bosniaks cooperated with the Austro-Hungarian authorities in establishing reformed educational institutions and educational establishments, such as the Teachers' School (1882) and the Sharia Judicial School (1887). The work of the Dar al-Muallimin (1891–1892), as well as that of the gymnasium, was also modernized.

This essay provides a concise overview of the principal objectives and protagonists in these three significant areas, which address the entry of Bosniaks (Bosnian-Herzegovinian Muslims) into Western and European civilization.

Keywords: Islamic Community, modernity, Austria-Hungary, schooling, education, educational system, progress